

КОНСТРУКТИВІЗМ У КОНТЕКСТІ ЗМІНИ СТАТУСУ ЗНАННЯ

Лебединська І.В. Конструктивізм у контексті зміни статусу знання.

Анотація. У статті обґрунтовується ідея появи конструктивізму у сучасних наукових практиках як результату рефлексивної тематизації власного досвіду. Окремі положення конструктивізму проаналізовано у контексті критичного переосмислення класичних уявлень про «статус знання», який за версією статті підтримувався, принаймні, трьома основними характеристиками – об'єктивністю, нейтральністю та універсальністю знання. Феномен об'єктивності знання проаналізовано у контексті причинного обґрунтування досвіду людини. Розглядаються певні аргументи та слабкі сторони даного підходу. Показано, що ідея об'єктивності знання проблематизується існуванням низки об'єктів, які не мають іншого обґрунтування ніж побудований певними порядками значень простір пояснень, резонів та аргументацій. Опозиція внутрішній – зовнішній простір інтерпретується як картезіанська парадигма, яка конститує теорію репрезентацій. В традиції конструктивістської методології пропонується інтерпретація досвіду як обґрунтування значенням. Припускається, що виявлені тенденції у зміні статусу знання, дозволяють говорити про становлення нового (іншого) типу знання, артикуляцією якого є, зокрема, конструктивізм.

Ключові слова: конструктивізм, досвід, «статус знання», подія, істина

Lebedynska I.V. Constructivism in the context of changing status of knowledge.

Abstract. The article substantiates the idea of the emergence of constructivism in modern scientific practices as a result of reflective thematization of one's own experience. Some provisions of constructivism are analyzed in the context of a critical rethinking of classical notions of the "status of knowledge", which according to the article was supported by at least three main characteristics - objectivity, neutrality and universality of

knowledge. The phenomenon of objectivity of knowledge is analyzed in the context of the causal justification of human experience. Certain arguments and weaknesses of this approach are considered. It is shown that the idea of objectivity of knowledge is problematized by the existence of a number of objects that have no other justification than the space of explanations, reasons and arguments constructed by certain orders of values. Opposition inner - outer space is interpreted as a Cartesian paradigm, which constitutes the theory of representations. In the tradition of constructivist methodology, the interpretation of experience as a justification of meaning is proposed. It is assumed that the identified trends in changing the status of knowledge, allow us to talk about the formation of a new (other) type of knowledge whose articulation is, in particular, constructivism.

Key words: *constructivism, experience, "status of knowledge", event, truth*

Постановка проблеми. Конструктивізм, як мультідисциплінарні та мультиметодологічні дослідження, до яких належать дискурсивна психологія, наративний підхід та дискурс – аналіз, виникає на перехресті низки наукових традицій, і зокрема, соціології знання, літературного постструктуралізму, постмодернізму, риторичного підходу та критичного аналізу. На думку одного із теоретиків конструктивізму Р.Харре, головні ідеї дискурсивної психології можна вважати розвитком знаменитого пасажу Л.Виготського згідно з яким всі вищі порядки ментальних процесів з’являються двічі; спочатку у релевантній групі, під впливом культури та історії, а потім у розумі індивіда. Розвиток людської істоти залежить у великій мірі як від інтерсуб’єктивних стосунків, так і від індивідуальної зрілості [18]. Як відомо, в нашій науковій традиції ці ідеї прийнято називати законом культурного розвитку Л.Виготського і пов’язувати їх із становленням неklasичної парадигми мислення. Поява конструктивізму в усьому розмаїтті його течій і напрямів – це відповідь сучасного гуманітарного знання на радикальні виклики сучасного світу, осмислення яких може ґрунтуватися лише на рефлексивній тематизації власного предмету, що і робить проблему нашого дослідження актуальною.

Метою статті є теоретичний аналіз окремих положень конструктивізму у контексті зміни «статусу знання».

Результати теоретичного аналізу проблеми. Те, що сьогодні визначають як дискурсивний поворот у психології, другу психологічну

революцію і/або когнітивну революцію, розпочалось, на думку Д.Шоттера, автора «риторико-респонсивної» версії соціального конструктивізму, на початку 90-х років минулого сторіччя з роботи Дж. Брунера «Acts of Meaning» метою якої, за визначенням самого Дж. Брунера, було «повернення «розуму» («mind») у гуманітарні науки після тривалої зими об'єктивізму» [16]. У Гарвардському центрі Когнітивних студій Дж.Брунер разом із Дж.Міллером починають «досліджувати значення як центральне поняття психології – не стимули і реакції, не публічну поведінку, не біологічну енергію та її трансформації, а значення» [16]. Вчений не розглядав цю спробу «повернення розуму» в психологію як лише невеличке додавання менталізму до біхевіоризму, проте волів зробити щось більш глибоке: він хотів відкрити та описати «як процеси означування обплутують зіткнення людини зі світом [16], прагнучи «спонукати психологію приєднатися до інтерпретативних дисциплін у гуманітарних та соціальних науках» [16].

«Тривала зима об'єктивізму» після років бурхливих дискусій, особливо в англо-американському науковому середовищі, поступово завершується переосмисленням класичних уявлень дослідників про «статус знання» (Ж - Ф.Ліотар) як об'єктивного, універсального та нейтрального явища. «Наша робоча гіпотеза полягає в тому, що мірою входження суспільства у добу, яку називають постіндустріальною, а культури – у добу постмодерну, змінюється статус знання... Старий принцип, за яким отримання знання є невіддільним від формування (Bildung) розуму і навіть від самої особистості, старіє і буде виходити з вжитку» [6]. І передусім знання втрачає свої претензії на об'єктивність, яка традиційно тлумачилася як незалежність знання від суб'єкта, що пізнає, і обґрунтовувалася безпосереднім причинно-наслідковим зв'язком між отриманим знанням і об'єктом пізнання. Але чому, запитує Р.Рорті «ми маємо думати, що причинне пояснення того, як ми приходимо до віри, має бути свідченням обґрунтування цієї віри» [9].

Ми можемо говорити про об'єктивність знання, коли досліджуємо явища або предмети, які існують незалежно від нашого вміння розуміти та інтерпретувати себе. Але існують об'єкти як, наприклад, самість (self), ідентичність, гендер, які не є об'єктами знання в класичному розумінні цього слова, як тіло людини, яке має просторові характеристики, що підтверджують його існування. Самість, ідентичність, гендер стають об'єктами пізнання лише завдяки тому, що опиняються у певному, побудованому за принципами логіки просторі

пояснень, резонів, а також нашої здатності аргументувати та обґрунтовувати те, про що йде мова, тобто вписуватися у певні порядки значень. Р.Харре звернув увагу на те, що граматична структура європейських мов зрівнює зовсім різні за масштабом, науковою значущістю та вживаністю поняття. Так вираз «це стіл» і «це я» побудовані таким чином, що поняття «я» і «стіл» виявляються однотипними поняттями і вказують на їхнє існування не тільки як на граматичні конструкції, але й як на реальні об'єкти в світі. Вираз «це стіл», вважає Р.Харре, вказує на існування реального столу. За аналогією ми переносимо це значення на вираз «це я» і підміняємо його граматичне існування реальним. А насправді, вважає Р.Харре, я та інші вирази першої особи є нічим іншим як індексом місця (indices of location). Засвоївши граматичну конструкцію «Я», ми одночасно засвоюємо впевненість в існуванні внутрішнього «Я» як реальної сутності нашого внутрішнього простору. Проте насправді, зауважує Р.Харре, за цією граматичною конструкцією приховується певним чином вибудована комунікативна ситуація [17].

Ця інтерпретація є класичним прикладом зміни парадигми дослідження з сутності, тобто об'єктивного та самототожного явища, такого що існує «саме по собі», на шляхи та методи конструювання цього явища як предмета дослідження, тобто в площину конструктивізму. Система аргументів, які є базовими положеннями конструктивізму, фактично робить поняття об'єктивності та істинності знання, які самі є наслідком і результатом певних наукових практик, не потрібними у даній системі координат. І тут важко не погодитись з Р.Рорті, який зауважує, що «Вітгенштайн, Гайдегер та Дьюї запропонували нові мапи території (а саме цілу панораму людської діяльності), які просто не включають ті риси, що домінували в минулому»[9].

Не менш важливим внеском у становлення конструктивізму ми вважаємо теоретичні настанови соціології знання, що були викладені в 1966 році П.Бергером і Т. Лукманом у відомому трактаті «Соціальне конструювання реальності», в якому інтерес соціології до проблеми «реальності» та «знання» вчені пояснюють фактом їхньої соціальної відносності. «Те, що реально для тибетського монаха, не може бути «реальним» для американського бізнесмена. «Знання» злочинця відрізняється від «знання» криміналіста. Звідси витікає, що «особливим» соціальним контекстам властиві специфічні агломерати «реальності» і «знання», а вивчення їхніх взаємозв'язків – предмет

соціологічного аналізу... Соціологія знання має спробувати зрозуміти процеси завдяки яким відбувається і в результаті чого «знання» стає саме собою зрозумілою «реальністю» для звичайної людини. Інакше кажучи, ми вважаємо, що соціологія знання має справу з аналізом соціального конструювання реальності»[1].

Усвідомлення відносності знання та втрата ним такого важливого для класичної епістемології атрибуту як об'єктивність, призводить до явища, яке отримало в науці назву «кризи репрезентацій», оскільки традиційно репрезентація пов'язувалася з її можливостями конструювання реальності. Теорія пізнання, на думку Р.Порті, виросла навколо проблеми «внутрішнього світу», для якої парадигмальною стала ідея Р.Декарта про перехід зовнішнього світу у внутрішній простір. «Пізнати – означає точно репрезентувати те, що знаходиться поза розумом; ось чому розуміння можливості і природи пізнання означає розуміння способу конструювання розумом таких репрезентацій...загальна теорія репрезентації – це теорія, яка поділяє культуру на такі ділянки, які репрезентують реальність краще, інші – гірші, а також такі, які зовсім не репрезентують її (всупереч претензіям на це)» [9]. І.Паркер, автор теорії позиціонування, маркує «кризу репрезентацій «як зміну позицій від мови репрезентацій до процесів означування», пояснюючи кризу «претензією одного голосу бути усіма голосами» [15]. Важливим внеском у розв'язання проблеми репрезентацій стають дослідження М.Фуко, який соціальні та політичні контексти мислення, визначає не як пізнання реальності, а як виробництво знання всередині як дискурсивних, так і не дискурсивних практик.

Однією зі спроб вирішити проблему кризи репрезентацій була пропозиція Дж.Брунера виокремити існування двох типів мислення: парадигматичного і наративного. Парадигматичний тип (mode) мислення, за версією вченого, базується на раціональній аналітиці, логічній доказовості та емпіричному спостереженні, які є основою наукової раціональності і пояснюють як працює фізичний світ. (Хоча і в фізичному світі, додає від себе, існують явища, за якими важко, а інколи і не можливо, встановити безпосереднє спостереження. Наприклад, гравітація, енергетичне поле або прискорення.). Наративний тип мислення, за Дж.Брунером, стосується в основному «мінливості людських намірів» організованих у часі. Люди зазвичай використовують історії, щоб пояснити собі та іншим як і чому працює людський світ – як і чому, людські істоти роблять те, що вони роблять.

Історії, які розповідають люди, стосуються людських бажань, цілей, мрій та потреб, які і пов'язують сучасне self з минулим та майбутнім [13]. Наративні форми функціонують як своєрідний культурний депозитарій, з якого люди здобувають у своїх спробах зрозуміти і / або ідентифікувати себе. Як наслідок кожен із нас може побудувати своє життя навколо цих спільних історій, які фактично стають ризиком для структуризації особистості (Дж. Брунер, Н.Чепелева).

Якщо звернути увагу на те, про що говорять люди і що лежить в основі їхніх розмов, ми побачимо, що у більшості своїй вони розповідають історію власного життя, говорять про пережитий досвід, застосовуючи його до інтерпретації не тільки минулих подій, але й в більшості своїй до того що відбувається тут і тепер. До того ж люди отримують досвід у дуже різних сферах свого існування: досвід повсякденного існування і досвід мандрів, досвід навчання і досвід жертвовності, досвід теоретичного мислення і досвід естетичної насолоди, досвід подолання криз, досвід сну і досвід свободи. «Феномен наявності в психіці людини різних модальностей досвіду, співіснування їхніх різних за якістю фрагментів дає змогу зробити припущення про особистісний досвід як фрагментовану квазіцілісність», яка існує як множинна реальність і вимагає від людини особливої компетентності щодо її розуміння та інтерпретації [4].

Формою, яка надає нашим досвідам певної єдності, послідовності і навіть інтриги, є наратив. «Наративи представляють собою форми, внутрішньо притаманні нашим способам отримувати знання, які структурують наше сприйняття світу і самих себе. Говорячи іншими словами, можна сказати, що дискурсивний порядок, у який ми сплітаємо наші сприйняття світу і самих себе, виникає лише як *modus operandi* самого цього наративного процесу. Ми відпочатково маємо справу не з репрезентацією, не з онтологічними сутностями, а з певним специфічним способом конструювання і встановлення реальності [2].

Вважається, що приблизно з трирічного віку, люди починають розповідати історії про свої власні переживання, а вже з підліткового віку вони набувають здатність об'єднувати накопичені маленькі шматочки історій у більш-менш цілісну життєву історію. Дитина не отримує особливих знань як розповідати історії. Слухаючи казки, міфи, спілкуючись з дорослими, які розповідають їй різні історії, вона засвоює логіку розгортання цих історій самим фактом народження у певній культурі, яка існує як символічний універсум наративних

моделей і різного роду сценаріїв, які вчать її як виражати і слухати те, що тобі розповідають і/ або що переживаєш ти.

Розповідаючи історії свого життя люди реконструюють минулі події і поєднують їх як із сучасними переживаннями, так і з передбачуваним майбутнім. Інтерналізовані життєві історії функціонують, вважає McAdams, для посилення почуття діахронії [13]. Кожна нова розповідь історії представляє її нове прочитання, а оповідач виступає автором, актором, коментатором і дослідником власного життя. При цьому, на думку П.Рикьора, темпоральність, яка є властивістю наративу, формує наративну ідентичність особистості, а не навпаки. «Оповідь формує ідентичність персонажа, яку можна назвати її наративною ідентичністю, конструюючи ідентичність історії, що розповідається. Саме ідентичність історії створює ідентичність персонажа [8].

Д.Шоттер, щоб пояснити особливості наративного типу мислення, звертається за прикладом до есе Дж. Брунера про два типи мислення і наводить діалог між Marco Polo і Kublai Khana про побудову кам'яного мосту. В цьому діалозі Marco Polo розповідає як камінь за камінем будується міст. Kublai Khana дивується, чому розповідь стосується каменів, адже його цікавить міст і те, що підтримує камені. Marco Polo відповідає, що міст підтримує арка, яку формують камені. Без каменів не було би арки, так як арка вибудовується і тримається зв'язками між каменями. Так і читач, продовжує Дж. Брунер, читаючи історію він рухається від каменів до арки до значення арки у більш широку реальність – потім повертається назад і знову вперед у спробі остаточно сконструювати сенс історії, її форми і значення.

Якого роду текстуальні структури виникають у такому русі, запитує Д.Шоттер. Яким чином досягаються більш загальні значення? Читаючи текст, читачі починають конструювати те, що Дж.Брунер називає власним «віртуальним текстом», який нагадує мандри без мапи. Кожна нова поїздка стає річчю в собі, якби багато не було запозичено з минулого часу. Віртуальний текст стає власною історією, історією, яку Дж.Брунер називає текстовою «subjunctivize реальністю» або «трафіком людських можливостей» [16].

Саме «трафіком людських можливостей» ми можемо назвати людський досвід, термін, який приходить у психологію на зміну поняттям свідомість, знання і переживання (В.Знаков, 1990). Відомий екзистенціальний психолог А.Ленгле звертає увагу на те, що в англійській мові взагалі не існує поняття «переживання», а замість

нього вживається поняття «досвід» (experience). Філософська традиція визначає досвід як процес обґрунтування. Існують два основних шляхи обґрунтування – причинний і обґрунтування значенням. Причинне обґрунтування – це лінійне обґрунтування, навіть якщо мова йде про системну причинність. Обґрунтування значенням встановлює не причинний зв'язок між подіями, а конотацію, тобто процесуальний рух значень, контекстуальність, яка на зміну лінійному характеру означника застосовує метафору «мережа».

Якщо соціальний, культурний та психологічний світи багатобарвні, емерджентні, невизначені, фрагментарні та мозаїчні складаються не з об'єктів, то що має прийти на зміну у процесах його дослідження? Пізнання реальності, яка все більше представляє собою рух і динаміку, «яка відбувається, а не існує, складається з подій, а не з об'єктів» (Штомпка, 1996). При такому погляді на світ головним мотивом конструктивістів (Berger and Luckman, 1966; Coulter, 1979, 1983, 1989; Gergen, 1985, 1991, 1994; Harré, 1983, 1986; Harré and Gillet, 1994; Shotter, 1975, 1984, 1993) [1;2;14; 15; 16;17] стає десубстанціалізація та деесенціалізація знання, які поступово призводять до втрати інтересу до традиційних філософсько-психологічних стратегій аналізу, таких як виявлення та інтерпретація сутності того чи іншого явища і зокрема, внутрішнього світу людини, оскільки питання про сутність того чи іншого явища завжди обертається редуцією до першосутності, навіть якщо це ядро або сукупність ядерних ознак, а міфологічне питання «що» змінюється на «як», «як це могло бути» інакше. Так фокус уваги дослідників зміщується з описання фіксованих сутностей у площину інтерпретації подій, де подія – це особливий тип реальності.

Чому феномен події відповідає новим дослідницьким вимогам? Як істота емпірична, існування якої є обмеженим у часі і просторі, людина в осмисленні себе та свого власного досвіду користується символічним інструментарієм, який дозволяє їй не тільки осмислювати проте й переживати те, що без наявності цих інструментів вона ніколи не змогла би зазнати. Наявність цих ресурсів забезпечує людині подію «другого народження» і є умовою її існування як людини. Якщо щось можна розповісти, показати, намалювати, станцювати або вигукнути, то це тільки тому, що воно вже є відпочатково символічно опосередкованим. Цей символічний інструментарій заповнює собою розрив між досвідом пережитим і досвідом артикульованим. Досвід виражений завжди вторинний, він є дискурсом про досвід. «Думка, що

топоси породження смислових подієвостей не локалізуються в індивідуальній психіці, а визрівають на перехресті з зовнішнім простором, тобто із контексту, не останню роль в артикуляції якої зіграв К.Леві-Стросс, стала фактично одним із головних мотивів повороту європейської науки від структуралізму до постструктуралізму. Повороту, який змістив акценти пошуку з феномена фіксованої структури як «форми культурного наслідування» (П.Рікер) на шляхи смислоутворення та смислопродукування», тобто фактично в площину конструктивізму [5].

Особливий статус події, її співзвучність буттю, одночасне існування в часі, просторі і в той же час поза простором і поза часом тільки шляхом умовиводу (Б.Расел), дозволяє говорити про перцептивно-символічну форму його існування (Ж.Дельоз). Якщо смисл не існує ні в речах, ні в розумі, якщо у нього немає ні фізичної, ні ментальної форми існування, то як він взагалі можливий? Формою фіксації смислу стає подія, яку ми інтерпретуємо як форму фіксації наративної активності суб'єкта, як конструкт, герменевтичний інструмент завдяки якому людина отримує можливість осмислювати живий досвід, впорядковувати його, реінтерпретувати та перетворювати у персональні смисли та тексти власної життєвої історії.

Лінгвістичний поворот у науці проблематизував припущення, що дослідники мають безпосередній доступ до живого досвіду людини. Замість поняття істина, яка сама є культурним артефактом і метою існування традиційної науки, Р.Рорті у притаманній йому іронічній манері запропонував поняття солідарність. На думку вченого Ф.Ніцше першим у неприхованій формі наказав нам відкинути саму ідею «пізнання істини». «Його визначення істини як «рухливої армії метафор» було рівнозначним відмові від самого уявлення «репрезентації реальності» мовою, а отже і від уявлення про можливість відкриття єдиного контексту всіх людських життів... Проте, розірвавши з традиційним поняттям істини, Ніцше не відмовився від наміру все ж таки відшукати причини нашого буття тим, що ми є. Він не покинув думки про те, що індивід може відстежити як з'явився той сліпий відбиток, який ми бачимо на всьому, що він робить. Він тільки відмовився від думки, що це відстеження має характер відкриття. На його погляд, у процесі досягнення такого роду самопізнання, ми не приходимо до знання істини, яка в усі часи була там, ззовні (або тут, всередині нас). Він просто зрозумів, що

самопізнання не є пошуком істини, воно є процесом самопобудови» [10].

Ноту прагматизму у процес «демократизації істини» додає К.Джерджен. Емпіричні припущення щодо існування «однієї істини», вважає дослідник, звужують перспективи і є контрпродуктивними. Якщо науковий прогрес – це не похід до істини, а питання збільшення потенціалу людських дій, то максимізація наших «способів бачення» є обов'язковою. Оманливу мантію наукового нейтралітету вчений пропонує відкинути на користь пристрасних інвестицій у створення майбутнього, звільнивши нас від безглузлого повторення існуючих традицій і відкриваючи простір для генерації та розширення альтернатив – від «що є» до «що може бути»[14].

Висновки. Структурні перетворення соціального поля завжди супроводжуються зміною топосу знання. Класичний статус знання підтримувався в тому числі інституціонально уявленнями про його об'єктивність, нейтральність та універсальність.

Виявлені тенденції у зміні статусу знання дозволяють зробити припущення про становлення нового типу знання, артикуляцією якого є мультідисциплінарні і мультиметодологічні конструктивістські дослідження.

Література

- 1.Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М.: «Медиум», 1995. 323 с.
- 2.Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы. *Вопросы философии*. 2000. №3. С. 29 – 42.
- 3.Делез Ж. Логика смысла. М. : Раритет; Екатеринбург : Деловая книга, 1988. 480 с.
- 4.Лебединська І.В. Особистісний досвід як множинна реальність . *Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб.ст. НАПН України: Ін-т соціальної та політичної психології*. Випуск. 31(34). К., 2012. С. 38 – 47.
- 5.Лебединська І. В. Ідентичність і культура. Досвід психологічної інтерпретації. К: Золоті ворота, 2012. 278 с.
- 6.Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. СПб.: Алетейя, 1998. 160 с.
- 7.Проблемы психологической герменевтики / Под ред. Н.В. Чепелевой. К.: Издательство Национального педагогического университета им. П.Драгоманова, 2009. 382 с.

- 8.Рикьор П. Сам як інший . К.: Дух і Літера, 2000. 458 с.
- 9.Порти Р. Философия и зеркало природы . Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун -та, 1997. 320 с.
- 10.Порти Р. Случайность, ирония и солидарность . М. : Русское феноменологическое общество, 1996. 282 с.
- 11.Смульсон М.Л. До проблеми технологізації процесів самопроєктування. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. Том. II: Психологічна герменевтика. Випуск 11.* Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Ш.Франка, 2018 .С.21 – 37.
- 12.Труфанова Е.О. Социальный конструкционизм и исчезновение «Я»: Критический анализ. *Философские науки.* 2016. № 8. С.114 – 123.
- 13.Adler J., McAdams. Time, Culture, and Stories of the Self .*Psychological Inquiry.* 2007. V ol. 18, № 2. P. 97–128
- 14.Gergen Kenneth J. Discourse Study: A Movement in the Making. The discursive turn in social psychology. / Nikos Bozatzis & Thalia Dragonas (Eds.) Taos Institute Publications. A Division of the Taos Institute Chagrin Falls. Ohio USA, 2014. P.205 – 215.
- 15.Parker I. Critical Discursive Practice In Social Psychology. *The discursive turn in social psychology.* / Nikos Bozatzis & Thalia Dragonas (Eds.) Taos Institute Publications. A Division of the Taos Institute Chagrin Falls. Ohio USA, 2014. P. 190 – 204.
- 16.Shotter John Toward a third revolution in psychology: from inner mental representations to dialogical social practices. *Culture, Language, Self the Philosophical Psychology of Jerome Bruner* / David Bakhurst and Stuart Shanker (Eds.). Sage Publications, London, 1994. P. 1–16
- 17.Harré, Rom ‘Language games and the texts of identity’.*Texts of Identity.* London: Sage, 1989. P. 20 – 25.
- 18.Harré Rom, Moghaddam Fathali M. Positioning Theory. *The discursive turn in social psychology* / Nikos Bozatzis & Thalia Dragonas (Eds.) Taos Institute Publications. A Division of the Taos Institute Chagrin Falls. Ohio USA, 2014. P. 129 – 138.

References

- 1.Berher, P., & Lukman, T. (1995). Sotsyalnoe konstruyrovanye realnosti. Traktat po sotsyolohyy znanyaia. [Social construction of reality. Treatise on the Sociology of Knowledge]. Moscow : Medium. [in Russian].
2. Brokmeier, Y., & Kharre, R.(2000). Narrativ: problemy i obeshchanyia odnoi alternativnoi paradigmy [Narrative: Problems and Promises of an

Alternative Paradigm] . *Vopr. Filos. –Problems of Philosophy*, 3, 29 – 42 [in Russian].

3. Delez, G. (1998). *Lohyka smysla [The logic of meaning]*. Moscow : Rarytet; Ekaterynburh : Delovaia knyga. [in Russian]

4. Lebedynska, I.V. (2012). *Osobystisnyi dosvid yak mnozhynna realnist [Personal experience as a multiple reality]*. *Naukovi studiyi iz sotsialnoyi ta politychnoyi psykholohiyi : zb.st. NAPN Ukrainy: In-t sotsialnoyi ta politychnoyi psykholohiyi. – Scientific studies in social and political psychology: coll. NAPS of Ukraine: Institute of Social and Political Psychology*, 31(34), 38 – 47 [in Ukrainian].

5. Lebedynska, I. V. (2012). *Identichnist I kultura. Dosvid psyholohichnoji interpretaciji [Identity and culture. Experience of psychological interpretation]*. Kyiv : Zoloti vorota. [in Ukrainian].

6. Lyotar, J.-F. (1998). *Sostoianyie postmoderna [The state of postmodernism]*. St.Petersburg : Aletejja [in Russian].

7. Chepeleva, N.V. (Ed.) (2009). *Problemyi psihologicheskoy germeneytyki [Problems of psychological hermeneutics]*. Kyiv : M. Dragomanov National Pedagogical University Publ. [in Russian]

8. Riker, P. (2000). *Sam yak inshyi [Himself as another]*. Kyiv : Dukh i Litera. [in Ukrainian]

9. Rorty, R. (1997). *Fylosofyia y zerkalo pryrody [Philosophy and the mirror of nature]*. Novosibirsk: Novosibirsk Univ.Publ. [in Russian].

10. Rorty, R. (1996). *Sluchainost, yronyia y solydarnost [Randomness, irony and solidarity]*. Moscow : Russkoe fenomenolohycheskoe obshchestvo [Russian phenomenological society]. [in Russian].

11. Smulson, M.L. (2018). *Do problemy` texnologizaciyi procesiv samoproektuvannya [Before the problem of the technological process of self-design]*. *Aktualni problemy psykholohiyi : zb. nauk. pr. In-tu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrainy. Psykholohichna hermenevtyka – Actual problems of psychology: coll. Science. G.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Volume II, 11, 21 – 37.* [in Ukrainian].

12. Trufanova, E.O. (2016). *Sotsyalnyi konstruktsyonyzm y yscheznovenye «Ia»: Krytycheskyi analiz [Social Constructionism and the Disappearance of the Self: A Critical Analysis]*. *Fylosofskye nauky-Philosophical sciences*, 8, 114 – 123. [in Russian].

13. Adler, J., McAdams, D. P. (2007). *Time, Culture, and Stories of the Self. Psychological Inquiry*, 18, 2, 97–128.

14. Gergen, Kenneth J. (2014). Discourse Study: A Movement in the Making . In Nikos Bozatzis & Thalia Dragonas (Eds.), *The Discursive Turn in Social Psychology* (pp. 205 – 215). Taos Institute Publications. A Division of the Taos Institute Chagrin Falls. Chagrin Falls, Ohio: Taos Institute Publications. [ISBN: 978-1-938552-21-2] Retrieved from :<http://www.taosinstitute.net/the-discursive-turn-in-social-psychology>
15. Parker, I. (2014). Critical Discursive Practice In Social Psychology' In N. Bozatzis and T. Dragonas (eds), *The Discursive Turn in Social Psychology* (pp. 190–204). Chagrin Falls, Ohio: Taos Institute Publications. [ISBN: 978-1-938552-21-2] Retrieved from: <http://www.taosinstitute.net/the-discursive-turn-in-social-psychology>
16. Shotter, John (1994). Toward a third revolution in psychology: from inner mental representations to dialogical social practices. In David Bakhurst and Stuart Shanker (Eds.) *Culture, Language, Self: the Philosophical Psychology of Jerome Bruner* (pp.1–16). London : Sage.
17. Harré, Rom (1989). Language games and the texts of identity. In *Texts of Identity* (pp.20 – 25). London: Sage.
18. Harré, Rom, & Moghaddam, Fathali M. (2014). Positioning Theory. In Nikos Bozatzis & Thalia Dragonas (Eds.), *The discursive turn in social psychology*. (pp.129–138). Taos Institute Publications. A Division of the Taos Institute Chagrin Falls. Ohio USA.

Актуальні проблеми психології Т.2. Вип. 12.2020. ISSN 2072-4772